

БОЛАЛАРНИ МАКТАБ ТАЪЛИМИГА ТАЙЁРЛАШДА АТРОФ ОЛАМНИНГ ТАЪСИРИ

Тармиза Латиповна Хурвалиева

Педагогика фанлари (DSc) доктори, доцент Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти Мактабгача таълим факультети

АННОТАЦИЯ

Мақолада мактабгача ёшдаги болаларни психик ривожланиш хусусиятлари таҳлил қилинган. Шунингдек, мактаб таълимига тайёрлашда атроф оламнинг бола ривожланишига таъсири бўйича маълумотлар асосланган.

Калит сўзлар: психик, сезги, идрок, тафаккур, аффектив, комплекс, интеллект, шахс, қизиқиш, интеграция, тасаввур, метод, атроф олам, манипулятив.

ABSTRACT

The article analyzes the features of mental development of preschool children. It is also based on data on the impact of the environment on child development in preparation for school education.

Keywords: psychic, intuition, perception, thinking, affective, complex, intellect, personality, interest, integration, imagination, method, environment, manipulative.

КИРИШ

Жаҳон миқёсида мактабгача ёшдаги болаларни интеллектуал ва эмоционал жиҳатдан ривожлантириш, атроф олам билан таништириш жараёнини инсонпарварлаштиришнинг креатив моделлари амалиётга татбиқ этилган. ЮНЕСКОнинг 2015 йилдаги халқаро Конгрессида “мактабгача таълим тарбияланувчиларни комил инсон бўлиб ривожланишида муҳим роҳна ҳисобланиши, ижтимоийлашуви ва ўзгарувчан оламга мослашишига замин яратиши” белгиланган. Мактабгача таълим концепциясининг мақсади боланинг мактабда таълимига ҳар томонлама тайёрлаш, уларда умуминсоний қадриятлар (эзгулик, яхшилик, бағрикенглик)ни тарбиялашдан иборат. Бугунги кунда мактабгача таълим дастурлари ижтимоий мослашувчанлик характери билан суғорилган бўлиши талаб этилади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Жаҳонда мактабгача ёшдаги болаларни атроф олам билан таништириш ва уларда экологик тарбияни шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараёни инновацион ёндашувлар асосида такомиллаштириш, болаларнинг қизиқиш ва эҳтиёжлари, ёш хусусиятига мос имкониятларига йўналтирилган ўқув-тарбия жараёнини шакллантиришга қаратилган илмий-педагогик тадқиқотлар манзилли олиб борилмоқда.

Болаларнинг табиат ва ундаги ўзгаришлар, атроф оламда учрайдиган нарсалар, воқеа-ҳодисалар хусусида оғзаки саволларга тўғри ёки қисман тўғри жавоб бериши муассасада методик ишларнинг тизимли йўлга қўйилганлиги, оилада таълимий муҳитнинг яратилганлик даражаси, тарбиячиларнинг касбий компетенциясига бевосита боғлиқлигини кўрсатади. Атроф олам ҳақидаги тасаввурларнинг бола ривожланиши ва мактабга комплекс тайёр бўлишидаги таъсири ва аҳамиятини қатор олимлар илмий асослаган.

Мактабгача ёшдаги болаларни таълим-тарбиясига оид юнон олими Демокрит қуйидаги фикрни билдиради “билиш жараёнини икки поғонадан иборат, яъни улар сезги ва тафаккур. Улар бир вақтда пайдо бўлади ва ривожланади. Шунинг учун болалар тафаккур орқали кўпроқ маълумотга эга бўлади. Тарбия инсонга уч нарсани бериши керак: яхши фикрлаш; яхши сўзлаш; яхши бажариш” [154; 27-б]. Олим ахлоқий тамойиллар инсонга туғилишидан берилмайди, балки тарбия натижаси эканлигини асослайди.

Швейцариялик психолог олим Эдуард Клапаред боланинг ҳар томонлама ривожланишида ўйиннинг аҳамияти катта эканлигини уқтиради. Ўйинларни қуйидаги турларга ажратади: болаларни индивидуал хусусиятини ривожлантирувчи ўйинлар; интеллектуал ўйинлар (билиш қобилиятини ривожлантирувчи); аффектив ўйинлар (ҳиссиётни ривожлантирувчи) [154; 27-б].

Д.Б.Эльконин ва В.В.Давидовларнинг таъкидлашича “мактабгача ёшдаги болалар назарий тушунчаларни тез тушуна оладилар, улар олдиндан ўзлаштирадиган маълумотларни амалда кўриб гувоҳи бўладилар. Чунки илк ёшдан болаларда предметли яъни буюм ва нарсалар билан шуғулланишни ёқтиради. Бу эса болада ақлий қобилиятни ривожланишига туртки беради” [154; 27-б]. Болалар нарса ва буюмлар билан танишиш орқали, уларнинг белги-хусусияти, вазифалари ва тузилишини ўзлаштиради. Буюм ва нарсаларни умумлаштириш кўникмасини бола дастлаб ҳаракат орқали ўзлаштиради, кейин эса сўз билан мустаҳкамлайди. Бола буюмлар ва уларнинг вазифаларини ўзлаштириб олгач, турли

вазиятларда улардан фойдаланишни ҳам билиб олади. Бола буюмлар ва фаолиятнинг ўзаро боғлиқлигини англай бошлайди. Яъни ҳаракат билан буюмларни ўзгаришини тушунади. Бундай манипулятив ҳаракатлар ҳар қандай ўйинчоқ ва буюмлар билан боланинг ўйнай олишини таъминлайди.

Рус олими В.М. Бехтерев педологик институт ташкил этди. Бу институтда болани турли йўналишларда ўрганилган: шифокор ва физиологлар бола ривожланишининг психофизиологик қонуниятларини; гигиенистлар организмнинг барча функцияларини тўғри ривожланиши ҳамда ёшга доир психик функцияларни ривожланиши; социолог ва юристлар боланинг жамиятдаги ҳуқ-атвор бузилишини сабабларини ўрганишларини кўрсатиб ўтган [156;16-18-б]. Бугунги кунда болаларни мактаб таълими муҳим бўлган бешта соҳа яъни, жисмоний ривожланиш ва соғлом турмуш тарзини шаклланиши, ижтимоий-ҳиссий, билиш жараёни ва ижодий ривожланиш асосида тайёрланади.

Вальдорф педагогикасининг асосчиси Р.Штайнер инсонпарварлик тамойили хусусида шундай дейди: “Болаларнинг ҳаёти қизиқарли бўлиши эртақлар, кўшиқ, рақс ва саҳналаштирилган намойишлар, қўл меҳнатининг турли шакли билан таъминланади. Катталар болани бошқармай ва босим ўтказмай, мазмунли ўйинлар учун шароит яратиши, кундалик ҳаётда кўтаринки ижобий ҳислар, кайфиятни ташкил этиши лозим” [196,197].

Болада қобилият ва иқтидор атроф оламни англаш негизида ривожланади. Бунда асосий тамойил болага ижобий муносабатда бўлиш, унинг ютуқларини баҳолашдан иборат. Вальдорф педагогикасида фарзанд тарбиясида оналарнинг фаол иштирок этиши марказий ўринда туради.

Б.Н.Водовозова болага илк ёшидан сенсор тарбия бериш методикаси ҳамда ақлий тарбия беришнинг “яқиндан узоққа, оддийдан мураккабга, нарса ва буюмлар ўртасидаги алоқадорлик, конкрет тушунчадан мавҳумгача” каби педагогик тамойилини асослайди [84].

Болаларда ақлий тарбия негизида маънавий-ахлоқий сифатлар ривожланади ҳамда фуқаролик тарбияси, жамиятда ўзини тутиш маданияти шаклланиб боради. Атроф оламнинг ўзига хослиги шундаки, у интеграцион ҳарактерга эга бўлиб, табиат ва жамият, тарихий-маданий, табиий-ижтимоий жиҳатдан ўзаро тизимли равишда болалар онгида акс этади.

6-7 ёшли болаларнинг психологик жиҳатдан мактаб таълимига тайёрлигини аниқлаш бунда болаларнинг психик жараён ва хусусиятларини, имкониятларини ҳисобга олган ҳолда таълимни рационал ташкил қилиш йўллари белгилаш

зарур. Олима таълимни ўзлаштириш қандай амалга оширилиши, диққат, идрок, хотира, тафаккур ва хаёл каби психик жараёнларни фаоллаштириш керак. Инсон ўзини анласа, атроф оламни ҳам англайди, қалб ва руҳият инсон танасидаги қоидалар бир хил кечади. Болаларнинг психик ривожланишида атроф оламга қизиқишнинг ўрни муҳимдир. Уларни бирор фаолиятга ундаш, ўйин фаолияти орқали амалий ҳаракатларни муваффақиятли бажаришга тайёрлаш тарбиячилардан методик компетенцияни талаб этади. Ўқув-тарбиявий фаолиятни ташкил этишда болалар фаолиятининг турли шаклидан ўринли фойдаланиш муҳим.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Мактабгача таълимда ўқитиш ва тарбиялаш воситаси сифатида болаларнинг ёш хусусиятларни инобатга олиш муҳимдир. Шу боисдан мактабгача таълимда индивидуал ва дифференциал ёндашувга катта аҳамият берилади. Мазкур ёндашувлар болаларнинг интеллектуал ривожланишида муҳим ҳисобланади. Бунда ўқув жараёни болаларнинг ички имкониятлари ва уларни рўёбга чиқаришга йўналтирилади.

Мактабгача ёшдаги болаларни мактаб таълимига тайёрлашда куйидаги тамойилларга таяниш муҳим:

- *таълим олиш мотивацияси*-таълим жараёнининг барча қисмини болаларнинг эҳтиёжи ва қизиқишларига кўра ташкил этиш;
- *олий жараёнларни ривожлантириш*- таълимни ташкил этишда болалардаги психик жараёнларнинг барчаси иштирок этиши талаб этилади, турли хил фаолиятда муаммоли вазиятларни муваффақиятли ҳал этиш ва ижодий фаол ҳаракатни таъминлаш;
- *маълумотларни қайта ишлаш*-болалар топшириқларни мустақил равишда бажаради, муаммо ечимини излаб, энг мақбул жавобларни танлайди ва аниқ хулоса чиқаради.

Тарбиячилар томонидан бола учун қулай педагогик шароит яратилиши лозим. Болани мажбурлаш эмас, унинг эҳтиёжи ва қизиқишларига эътибор бериш мақсадга мувофиқ. Болалар эҳтиёжини қондириш орқали таълим жараёнида уларнинг фаол бўлишларига эришиш мумкин. Маълумки, атроф олам билан мулоқотда бўлиш, болаларга амалий тажрибаларни бажариш имконини беради.

ХУЛОСА

Атроф олам мактабгача таълим мазмунини алоҳида компоненти бўлиб, бу йўналишда болалар эгаллаши лозим

бўлган билим ва компетенциялар давлат талаблари мазмунида алоҳида акс эттирилган. Тарбияланувчиларнинг ўз шахсий имкониятларини намоён этишлари, билим олишга бўлган қизиқиши ва эҳтиёжини қондиришда ота-онанинг эътибори, катталарнинг шахсий намунаси, тарбиячининг билими ва маҳорати алоҳида ўрин эгаллайди. Болаларга самимий муносабат, таълимга замонавий ёндашув, хорижий тажрибаларни ўрганиш ва уларга кўра миллий таълим бериш усуллари қўллаш бугунги кунда педагог-тарбиячилар олдидаги энг муҳим асосий вазифадир. Педагогик жараёндан кутилаётган натижаларни кафолатлашга эришишда прогностик (ҳар бир тарбияланувчининг имкониятларини олдиндан билган ҳолда ўқув топшириқлар мураккаблик даражаларини белгилаш ва уларни тайёрлаш)-диагностик (жараёнда ўзини оқламаган метод ёки ёндашувларни таҳлил қилиш орқали мослашувчан вариантларини тайёрлаш ҳамда болалар ҳатти-ҳаракатларидаги салбий ҳолатларнинг сабабларини бевосита фаолиятда кузатиш) методлардан самарали фойдаланиш орқали интерфаол ўқув муҳитини яратиш керак. Болаларда ўз ҳатти-ҳаракатларини идора этишда ихтиёрий қобилиятнинг етарли эмаслигини инобатга олган ҳолда ҳар бир болага индивидуал ёндашиш, уларда билишга қизиқишни кучайтиришга йўналтирилган ўйин турларидан самарали фойдаланиш. Катта ва тайёрлов гуруҳ болаларида мустақиллик, ўз ҳатти-ҳаракатларини бошқариш, ўзини ўзи ташкил этиш кўникмаси мавжудлиги боис, уларда саводхонлик малакаларини шакллантиришда оила, мактаб ва бошқа ташкилотлар билан манзилли корпоратив ҳамкорликни кучайтириш.

REFERENCES

1. Водовозова Е.Н. Умственное и нравственное воспитание детей от первого проявления сознания до школьного возраста. М.: Либроком, 2012.- 400 с.
2. Крайг.Г., Бокум Д. Психология развития-9-е изд.-СПб.: Питер.-2012.-940с.
3. Марцинковская ТД. Детская практическая психология: Учебник/ М.: Гардарики, 2003.-255.
4. Штайнер Р. «Воспитание ребенка. Пер.с нем-М.: «Парсифаль» 1993.- 35 с.
5. Хурвалиева Т. The Psychological Peculiarities of Preschool Children to Be Ready For School Education. International Journal of Progressive Sciences and Technologies Vol. 14 No.2 2019.P. 235-237
6. Эльконин Д.Б. Психология игры. -2-е изд.-М.:Гуманит.изд.центр Владос,1999.-360 с.